

5. Дейк Т. А. ван. Стратегии понимания связного текста / Т. А. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – С. 153–211.
6. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – Омск : ОмГУ, 1999. – 284 с.
7. Кубрякова Е.С. О термине «дискурс» и стоящей за ним структуре знания / Е.С. Кубрякова // Язык. Личность. Текст. – 1997. – С. 23–33.
8. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
9. Маслова Ж.Н. Поэтическая картина мира и ее репрезентация в языке : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Ж.Н. Маслова. – Тамбов : ТГУ им. Г.Р. Державина, 2011. – 40 с.
10. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / А. П. Мартинюк. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 196 с.
11. Чумак-Жунь И.И. Дискурсивное пространство поэтического текста: образное слово в русской лирике конца XVIII – начала XXI веков : дисс. ... д-ра филол. наук :10.02.01 / И.И. Чумак-Жунь. – Белгород : БелГУ, 2009. – 407 с.
12. Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса. Проблемы речевого воздействия / В. Е. Чернявская. – М. : Флинта, 2006. – 136 с.
13. Шевченко І. С. Дискурс як мисленнєво-комунікативна діяльність / І. С. Шевченко, О. І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [за заг. ред. І. С. Шевченко]. – Х. : Константа, 2005. – С. 21–28.
14. Dijk T. A. van. The Study of Discourse / T. A. van Dijk // Discourse as Structure and process. – London : Sage Publications, 1997. – P. 1–35.
15. Georgakopoulou A. Discourse analysis : an introduction / A. Georgakopoulou, D. Goutsos. – Edinburgh University Press, 2004. – 215 p.

УДК 81'373.47

Наталія Прокопенко
(Суми)

ПОНЯТТЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В МОВОЗНАВСТВІ

У статті подано аналіз праць вітчизняних та зарубіжних мовознавців щодо визначення сутності лінгвістичної категорії «експресивність». Визначено, що експресивність – категорія багатоконпонентна і є акумулятивним результатом реалізації емоційності, оцінності, образності, емотивності та інтенсивності.

Ключові слова: експресивність, експресія, емоційність, оцінність, інтенсивність, емотивність, конотація.

The article contains an analysis of the work of home and foreign linguists about definition of the essence of the linguistic category of "expressive." It is determined that expressivity is a multi-component category and acts as an accumulative result of the realization of emotionality, evaluation, imagery, emotive and intensity.

Key words: expressivity, expression, emotionality, evaluation, intensity, emotive, connotation.

Інтерес до проблеми експресивності пояснюється увагою до мовної особистості, а точніше, до опису мови як засобу виявлення і, разом з тим, впливу на мовну особистість, її поведінку і внутрішню духовну діяльність. Не можна заперечувати, що експресивність проникає у всі сфери життя людини. Адже «те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, що виражається мовою, а в тому, як виражається» [8].

У науковій літературі експресивність розглядається в різних аспектах і відповідно кваліфікується то як явище стилістичне, функціональне (мовленнєве), то як прагматичне, синтаксичне або семантичне. Аналіз експресивності здійснюється через розкриття її

семантичних наповнювачів – субкатегорій емоційності, оцінності, образності, інтенсивності – у співвідношенні один до одного й до категорії експресивності загалом.

Метою цієї статті є обґрунтування лінгвістичної сутності категорії «експресивність» на основі аналізу праць як українських, так і зарубіжних мовознавців. Для цього нам необхідно розв'язати такі завдання:

- визначити сутність понять «експресія», «емоційність», «оцінність», «емотивність», «інтенсивність»;
- дослідити еволюцію наукової думки щодо визначення поняття «експресивність» та її зв'язок з вищезазначеними категоріями.

Об'єкт дослідження – наукові праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців щодо визначення сутності поняття «експресивність».

Предмет дослідження – поняття експресивності у науковій думці.

Методи дослідження – порівняльно-історичний, науковий аналіз мовного матеріалу.

Наукова новизна роботи полягає в намаганні виявити традиційні погляди у визначенні мовного поняття «експресивність» для подальших наукових досліджень на предмет його застосування у гумористичному дискурсі.

Експресивність є однією з найскладніших лінгвістичних категорій, оскільки вона пов'язана з проявом суб'єктивного начала в мові, що супроводжується пізнанням об'єктивної дійсності і відображає сутність індивідуальної свідомості носіїв тієї чи тієї мови.

У роботах багатьох дослідників мови природа експресивності трактується по-різному. Як зазначає Н.І. Бойко, категорія «експресивності» в українському та зарубіжному мовознавстві «розглядається як психолінгвістична, соціолінгвістична чи власне лінгвістична сутність і вивчається в ономасіологічному, семантичному, синтаксичному та лінгвостилістичному аспектах» [3, с. 15].

Основні засади дослідження експресивності одиниць різних рівнів знаходимо у працях В.В. Виноградова, Б.О. Ларіна, Є.М. Галкіної-Федорук, Н.М. Амосової, Д.М. Шмельова, В.К. Харченка, В.В. Левицького, В.А. Чабаненка, В.І. Шаховського та ін.

Оскільки поняття «експресивність» на сучасному етапі трактується неоднозначно, існують різні підходи до визначення понять «експресивність» та «експресія».

У словнику російської мови С.І. Ожегова [7, с. 367] під експресією розуміється «вираження почуттів, переживань; виразність».

Експресія – це найважливіша стилістична категорія. У стилістиці вона посідає центральне місце, оскільки специфіка мови більшості стилів полягає насамперед в образно-експресивних властивостях.

Експресія, на думку вчених (О.С. Ахманова, О.О. Потебня, Г.І. Дідук), – це якість мовлення, що притаманна більшою мірою текстам художнього стилю. Експресія тлумачиться як «виражально-зображувальна якість мовлення, що відрізняє його від звичайного»; «те, що передбачає вираження нетривіальністю (художнього) змісту»; «виразність (або зображувальність) мовлення, така його якість, завдяки якій воно набуває стилістичної маркованості (емоційності, образності) і стає спроможним передати певний нетривіальний зміст»; «виразність, сила прояву почуттів, переживань» [16].

Мовленнєва експресія, за твердженням учених, – це «складна лінгвостилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та внутрішньомовних факторів, зумовлена емотивною, волюнтативною та естетичною функціями мови» (В.А. Чабаненко); «лінгвостилістична категорія, що виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення впливової сили вислову» (Г.І. Дідук) [16].

Під експресією розуміють виразно-образотворчі якості мови, які відрізняють її від звичайної, стилістично нейтральної, роблять мовні засоби образними, яскравими, емоційно забарвленими.

Зазвичай з поняттям експресії пов'язані різноманітні і досить тонкі оціночно-характеристичні відтінки, які супроводжують і ускладнюють мову, роблять її виразною. До експресії відносять своєрідні смислові відтінки, які додаються до основних значень слів і

виразів, таким чином, дозволяючи автору висловлювати своє ставлення до описуваного, дати йому відповідну оцінку.

Ми скористаємося визначенням експресії, по даним Н.М. Разинкіною [9]: «Мовна експресія – це складна лінгвістична категорія, яка опирається на цілий комплекс соціальних і внутрішньомовних факторів, та проявляється як інтенсифікація виразності повідомлення, збільшення (підсилення) діючої сили висловлювання». Таке визначення, на нашу думку, є найбільш повним і об'єктивним.

Експресія нами розглядається як виявлення індивідуальності мовця, що виявляється в почуттях, емоціях і оцінках суб'єкта. Ця авторська експресія знаходить своє вираження в мові, в тому чи іншому відборі лексичних засобів, і може мати додатковою метою створення певного впливу на адресата (слухача або читача). Експресивність же виступає як феномен мовної особистості та залежить від її суб'єктивних комунікативних намірів.

Експресивність пов'язана із людською властивістю посилювати виразність та впливову силу свого висловлювання. В.К. Харченко зазначає, що в основі експресивності лежить невідповідність певних мовних засобів мовним стандартам, саме тому ця категорія обумовлена такими факторами, як образність, інтенсивність (ознаки, дії) та ін. [13, с. 38 - 40].

Експресивність визначають як властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловлюваного, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата.

На нашу думку, слід звернутися до досліджень В.А. Чабаненка, який особливу увагу приділяє розмежуванню понять «експресія» та «експресивність». Він уважає, що експресивність – підсилена, інтенсифікована виразність, така соціально й психологічно мотивована властивість мовного знака (мовленнєвого елемента), яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу читача. Автор стверджує, що «експресія – це не те, що само породжується емоційністю, образністю, характерністю і т.д. мовлення... - це не виразність, а інтенсифікація виразності...» [14, с. 7].

Як стверджує Н.І. Бойко, в мовознавстві не існує єдиного підходу до лінгвістичного осмислення понять «експресія» та «експресивність». Мовознавці намагаються виробити об'єктивні критерії «розмежування цих понять, а сама проблематика, пов'язана з мовними механізмами створення ефекту експресивності (експресії), потребує виявлення й визначення основ цього феномена, ідентифікації та класифікації факторів, що беруть участь у формуванні експресивних значень» [3, с. 18].

Експресивність – це передусім категорія семантична, бо поява у слові експресії незмінно супроводжується розширенням і ускладненням обсягу, появою у смисловій структурі слова додаткових побічних смислових відтінків. Ці елементи оціночно-характеристичних властивостей є важливою ознакою експресії.

Експресивність – це ще й емоційно-оцінна категорія. Отже, у завдання вивчення мовної експресії входить складне коло питань, пов'язаних з аналізом засобів і прийомів вираження емоцій. Але існує чітка межа між експресивним і емоційним, що, на нашу думку, потребує більш детального з'ясування для досягнення результату дослідження.

Зупинимося на з'ясуванні понять «емоційність» та «експресивність», які розглядаються одними дослідниками як абсолютні синоніми, а іншими – як найважливіші складові частини категорії виразності. Про необхідність розмежування цих категорій наголошує В.І. Шаховський [15, с. 677].

Слід відмітити, що експресивність, як і емоційність, є однією з найважливіших рушійних сил у розвитку мови, так як сприяє створенню нових засобів, які служать для найбільш точної передачі думок і почуттів мовця. Поряд з іншими категоріями, експресивність служить не тільки для ефективної реалізації намірів мовця, але і втіленням в його мові самої його особистості, що особливо важливо для художнього тексту.

При співвідношенні понять емоційності та експресивності необхідно зазначити, що емоційність є складовою експресивності, вона завжди експресивна, в той час, коли експресивність не завжди може бути емоційною, тобто експресивність завжди виражає почуття мовця. Експресивне мовлення є незвичним, що виділяється на фоні нейтрального мовного оточення за умови насиченості лексичними, граматичними, фонетичними, стилістичними засобами, впливаючи на емоційну сферу реципієнта. Експресивність – це категорія, яку набуває слово чи висловлення лише в певному мовленнєвому контексті чи «внутрішньо властива одному слову як елементу мови» [2].

Взаємозалежні категорії емоційності й експресивності розглядаються деякими авторами як синоніми, що не вимагають принципового розмежування (О.С. Ахманова, Р.А. Будагов, Н.М. Разинкіна, В.Г. Гак та ін.). Енциклопедія «Українська мова» визначає експресивність як «властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного вираження мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата» [12, с. 156].

На думку багатьох учених, емоційне в мові служить для вираження почуттів, а експресивне – для посилення виразності та образотворчості; емоційне протиставлено інтелектуальному, а експресія захоплює як інтелектуальне, так і емоційно-вольове [5, с. 107-108, 38]. Звідси виходить, що емоційність і експресивність співвідносяться між собою як частина і ціле. "Емоційні засоби мови завжди експресивні, але експресивні засоби мови можуть і не бути емоційними" [5, с. 42]. «Експресія – це підсилення виразності, зображальності, збільшення сили впливу сказаного. Експресивність – це ті засоби мови, які роблять її виразною, дієвою, впливовою та образною» [5, с. 107].

У своїй статті «Об экспрессивности и эмоциональности» Є.М. Галкіна-Федорук зупиняється на детальному описі засобів вираження емоційності та експресивності. Так, вираження емоційності мовознавець розглядає на словотвірному та лексичному рівнях, а вираження експресії – на фонетичному, лексичному та синтаксичному.

Емоційність – «прояв в мовленні почуттів настрою мовця по відношенню до діяльності, іншими словами, суб'єктивним відношенням до дійсності. Прояв емоційного значення слова можна прослідкувати в чітко заданому контексті, що передає індивідуальний настрій чи почуття мовця. В свою чергу, поняття «експресивність» характеризує виразність мовлення людини, зачасти співвідноситься з інтенсивністю, маючи на меті підсилити вплив на слухача, вразити чи запевнити його» [4, с. 349–371].

Експресивність, що є результатом використання емоційних мовних одиниць в мовленні, являє собою сукупність семантико-стилістичних ознак, що роблять мовлення більш яскравим, сильно діючим, глибоко вражаючим. Якщо у висловлюванні чітко виражено суб'єктивно психологічне відношення людини до того, про що він говорить, то в даній ситуації реалізується емоційна чи експресивна функція мовлення [6, с. 591].

Н.І. Бойко стверджує, що експресивність – це семантико-стилістична суперкатегорія, яка виявляється в смисловій моделі слова через окремі складові, що входять до денотативного, конотативного або образного макрокомпонента і виступають індикаторами експресивності, яку можна визначати й аналізувати тільки у зв'язку з ними [3, с. 446-501].

Експресивне мовлення виражає психологічний стан мовця, а в художньому дискурсі арсенал експресивних мовних засобів використовується, зокрема, для імітації емоційно забарвленого мовлення.

Слід зауважити, що експресивне відрізняється не тільки від емоційного, але і від оцінного.

Експресія створюється смисловими "домішками" в слові і появою оціночно-характеристичних елементів. Ці нашарування виражаються за допомогою словотворчих елементів, в першу чергу суфіксів. У логіко-понятійному значенні слова безпосередньо не укладена оцінка або ставлення до предмета, але вони як би супроводжують його завдяки тому, що мовна одиниця вживається в контекстах, сферах вживання оцінної значимості.

З поняттям експресії пов'язані різноманітні виразні оцінно-характеристичні відтінки мови, смислові відтінки основних значень слів і виразів.

Вважається, що найбільш повне визначення експресивності подано І.В. Арнольд: "Під експресивністю ми розуміємо таку властивість тексту або частини тексту, яка передає зміст зі збільшеною інтенсивністю, висловлюючи внутрішній стан мовця, і має своїм розвитком емоційне або логічне посилення, яке може бути, а може і не бути подібним" [1, с. 125].

Що стосується емотивності, то вчені визначають її мовною категорією, так як емоції є чуттєвою реакцією людського організму на подразнення з оточуючого середовища, що передається за допомогою жестів, міміки, тобто невербальними засобами, а емотивність – це переживання, виражені вербально. Іншими словами, емоції на мовному рівні, отримуючи лінгвістичне вираження, реалізуються через емотивність. Фактично емотивність має категоріальний статус на різних рівнях мовної системи і мовлення – фонологічному, морфологічному, синтаксичному.

Щодо сутності експресивності та емотивності, їх співвіднесення існують різні погляди – від повного їх ототожнення до чіткої диференціації. Ми поділяємо погляди таких вчених як І.В. Арнольд, Є.М. Галкіна-Федорук та ін., які вважають, що не можна їх об'єднувати в одне поняття. За Є.М. Галкіною-Федорук терміном «емотивність» позначається властивість мовних одиниць виражати емоційне ставлення до предмета (мій ангел, тупе співіснування), терміном «експресивність» - властивість мовних засобів збільшувати впливову силу висловлювання. Іншими словами, експресивність ширше емотивності, вони співвідносяться між собою як частина та ціле.

Що стосується інтенсивності, то вчені з самого початку намагалися окреслити кордони цього явища. Ще Ш.Баллі у своїх роботах розмежував поняття логічної та емоційної інтенсивності. В подальшому в рамках експресивної стилістики вкорінилося уявлення інтенсивності як ознаки другого рівня (ознака ознаки). «Посилена виразність... передбачає акт, процес посилення, або інтенсифікації. Інтенсифікація як показник ступеня посилення є кількісна характеристика якісної (експресивної) сторони мовлення, є кількісне відображення того, наскільки експресивне підноситься над предметно-логічним змістом висловлювання. Визнаючи, що експресивність розкриває якісну сторону висловлювання, є ознакою мовленнєвого відтворення, що виражає його сутність, доцільно трактувати інтенсивність як ознаку ознаки, як кількісну характеристику експресивності» [11, с. 15].

Отже, проблема співвіднесення категорії «інтенсивність» до категорії «експресивність» на сьогодні залишається дискусійною. Ми схильні розглядати категорію інтенсивності, поділяючи погляди Є.Н. Сергєєва, В.М. Телія, І.І. Туранського, Ш. Баллі, у складі категорії експресивності, а саме визначати її як міру експресивності.

Отже, в науковій літературі питання експресивності тексту висвітлюються в рамках:

- експресивності та емоційності: В.В. Виноградов, Є.М. Галкіна-Федорук, В.І. Шаховський та ін. дані категорії ототожнюють, але разом з тим, наголошують, що емоційне та експресивне часто переплітаються в мовленні.
- експресивності та оцінності: Є.М. Галкіна-Федорук, І.В. Арнольд та ін. вважали, що роль оцінності у створенні експресивності полягає в тому, що саме ця категорія надає мовленню багатоманітних та тонких оцінно-характеристичних відтінків, які ускладнюють його.
- експресивності та образності: В.К. Харченко, Н.А. Лук'янова та ін. образність розглядали в якості одного з компонентів, що породжують експресивність. Основним засобом надання слову образності є вживання його в переносному значенні.
- експресивності та інтенсивності: Є.Н. Сергєєва, В.М. Телія, І.І. Туранський інтенсивність трактують як міру експресивності.

Н.І. Бойко вважає, що експресивність виявляє зв'язок із емоційністю, оцінністю, стилістичним значенням, проте не ототожнюється з названими поняттями. Вона акумулює в собі ці поняття, є інтенсивною виразністю певного мовного знака [3, с. 446-501].

Експресивність притаманна одиницям усіх рівнів мови і має відносно чітко виражену позитивну чи негативну конотацію. Експресивність тісно пов'язана з емоційністю і виражає психічний стан того, хто говорить. Вважаємо за необхідне підкреслити, що експресивність – категорія багатокомпонентна і є «інтегральним результатом реалізації емоційності, оцінності, образності, інтенсивності, структурно-композиційних якостей тексту, підтексту» [10, с. 5-35].

Експресивність завжди комунікативна і прагматична, так як впливає на отримувача і викликає його зворотну дію. Вона має на меті посилення впливу тексту на читача, звертаючись, перш за все, до емоційної сторони його психіки, і здійснює вплив на ставлення читача до тексту та його розуміння.

Таким чином, здійснивши аналіз різних трактувань поняття «експресивність», ми схильні думати, що у вчених немає спільної думки щодо визначення терміна «експресивність». Нами були розглянуті різні точки зору мовознавців з питання експресивності, всі вони схожі, але водночас мають і суттєві відмінності, що дає можливість найбільш широко розглядати таку категорію, як експресивність.

Детальний розгляд лінгвістичних праць українських і зарубіжних авторів свідчить про те, що питання експресивності досі залишається відкритим та дискусійним і потребує подальшого дослідження, пояснення й обґрунтування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов / И.В. Арнольд. – 6-е издание. – М.: Наука, 2004. – 383 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – 4-е изд., стер. – М.: КомКнига, 2007. – 56 с.
3. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія [Текст] / Н.І.Бойко. – Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. – 552с. – Бібліогр.
4. Гак В. Г. Высказывание и ситуация / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1973.
5. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности. Сборник статей по языкознанию / Е.М. Галкина-Федорук. – М.: Изд-во МГУ, 1958.
6. Гридин, В. Н. Экспрессивность / В. Н. Гридин // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
7. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Гл. ред. С.П.Обнорский. 50000 слов. М.: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1949. XVIII, 968 с.
8. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А.Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 191с.
9. Разинкина Н.М. Стилистика английской научной речи / Н.М. Разинкина. – М.: Наука, 1972.
10. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и её прагматическая ориентация / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Наука, 1991. – С. 5-35
11. Туранский И.И. Семантическая категория интенсивности в английском языке: Монография / И.И. Туранский. – М.: Высшая школа, 1990. – 172с.
12. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – К.: Укр. Енцикл., 2002. – 752 с.
13. Харченко В.К. Экспрессивность, эмоциональность, оценочность и образность как категории лингвостилистики // Стили языка и стили речи как явление функционально-речевой дифференциации: материалы докл. – Орджоникидзе, 1983.
14. Чабаненко, В.А. Основы мовної експресії [Текст] / В. А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 165 с.
15. Шаховский, В. И. Эмоции в коммуникативной лингвистике [Текст] // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство / В.И. Шаховский. – М.: Языки славянских культур, 2009.
16. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Експресія>